

פרשת שמות

השבת נתחיל ספר חדש, ספר שמות. ספר שמות הוא ספר הגאולה ממצרים, בית העבדים.

"ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו באו. ראובן, שמעון, לוי ויהודה.... ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב שבעים נפש..." (שמות א', א-ז')

פתיחת ספר שמות הינה חזרה מדויקת על הידוע לנו מפרשת ויגש בספר בראשית.

מדוע חוזרת התורה על העניין? מדוע נושא זה חוזר דווקא כאן הרי הוא לא שייך בכלל לכאן? (כל הסוגיה שייכת לסוף ספר בראשית ולתיאור משפחת יעקב שבאו למצרים אך לא לתחילת ספר שמות), באף חומש אחר לא ראינו שהפתיחה איננה מעניינת המרכזי של החומש עצמו. (ספר בראשית מתחיל בזה שיש בורא שברא את העולם והוא זה שמנהיגו וזה עיקר הספר, כנ"ל לגבי שאר החומשים). מה הקשר בין החזרה שמופיעה בתחילת ספר שמות לענייני המרכזי של ספר שמות? חז"ל למדו אותנו שכל מקום שנאמר "ואלה" יש תוספת על הנאמר לפני כן, מה באה הכותרת "ואלה שמות" להוסיף על הנאמר בסוף ספר בראשית?

1. הרשב"ם (רבי שמואל בן מאיר 1080-1160, נכדו של רש"י, חי בצרפת) מסביר את עצם החזרה ואת מיקומה לפני סיפור גזרותיו של פרעה כדי להדגיש שבני ישראל היו רק 70 נפש, ולמרות שפרעה ניסה בגזרותיו לחסל ולמעט את בני"י הוא לא הצליח. פירוש זה מסביר את החזרה והמיקום אך לא את התוספת לנאמר בסוף ספר בראשית ולא את הקשר לנושא המרכזי של ספר שמות.

2. אם נשים לב פתיחת ספר שמות, אינה חזרה מדויקת על הנאמר בסוף ספר בראשית אלא יש בה הדגשה מיוחדת שמתאימה להיות הכותרת של הספר כולו. בפסוק הראשון בספר שמות מופיעות 2 מילים שלא מופיעות בפסוקים של סוף ספר בראשית והן: **"איש וביתו"**. לפי החזקוני, "איש וביתו" = איש ואשתו. כלומר, במילים איש וביתו המופיעות בתחילת ספר שמות, אין הכוונה לפרט טכני כפי שמופיע בסוף ספר בראשית, המציין שכל איש בא עם המשפחה שלו, אלא מופיע כאן פרט מהותי תוכני הקשור לענייני המרכזי של ספר שמות ולכן מופיע בתחילת הספר. הדגש והחידוש כאן הוא שכל אחד מהצאצאים שבא למצרים, בא עם אשתו – זה החידוש והתוספת שמופיע בכותרת לספר כולו. המסר הוא **שבבסיס תהליך ההתהוות שלנו לעם, המתואר בספר שמות נמצאות הנשים שהיו הכח המניע והנשמה של כל סיפור הגאולה המתואר בספר שמות. בני"י נגאלו מגלות מצרים בעיקר בזכות הנשים הצדקניות שידעו להסתכל קדימה אל העתיד, לעורר את האמונה, את המוטיבציה ואת הרצון לחיות גם במציאות הקשה והנוראה של העבדות במצרים.**

על בסיס הקדמה וכותרת זו, נוכל להבין את הפרשיות הפותחות את ספר שמות: המיילדות העבריות שנלחמות בגזירת פרעה, מרים שנלחמת באביה וגורמת לו לחזור ליוכבד, בת פרעה שנלחמת באביה ובגזרתו ומגדלת בארמון את מושיען של ישראל, ציפורה שמצילה את משה ואת בנה כשמלה את בנם ופרעה שגזר להחיות את הבנות כיוון שהעריך את גדולתן ורצה להשביח את הגזע.

3. ניתן אולי לומר רעיון נוסף. יעקב שהיה מוטרד ממגמת היאחזות של בני"י במצרים ניסה לעצור אותה. בפרשת ויחי ראינו את המסר הברור של יעקב לבניו שמקומם אינו במצרים ושעליהם לשוב בהקדם לא"י. אך בני"י החליטו להיאחזו בארץ מצרים ולפתח "קהילת קודש" גושן. היה להם כל כך טוב שפשוט החליטו להיאחזו ולהשתקע ולא רצו לצאת. בתחילת ספר שמות יתכן שהתורה מדגישה נקודה זו: "את יעקב איש וביתו באו" – איש וביתו = איש ואשתו כלומר בני"י במקום לעלות לא"י, החליטו להשתקע בקהילת גושן הפורחת והמשגשגת (זאת בניגוד משווע לרעב ולעוני ששררו בשאר המקומות במצרים, המצרים מכרו את אדמותיהם וגופם כדי לקבל אוכל ובגושן הכל רווד ומשגשג). התוצאה לא אחרה לבא ופתאום קם מלך חדש אשר לא ידע את יוסף. כלומר הפרט הנ"ל שנוסף בתחילת הספר נותן פתיח והסבר לשעבוד במצרים המתואר בספר שמות.

"ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף" (שמות א', ח').

פסוק זה מתאר את תחילת המהפך שחל בחיי עם ישראל בארץ מצרים. מהפך זה הביא לגלישת העם ממרומי הכבוד והיוקרה שלהם זכו בימי יוסף, שהיה המשביר לכל ארץ מצרים, אל תהום השעבוד, ההשפלה והדיכוי.

מספר שאלות עולות לגבי המהפך שחולל המלך החדש שקם במצרים:

- כיצד הצליח המלך החדש לחולל את המהפך? מה בדיוק עשה? האם פתאום החליט להכות, ולהרוג בבני

ישראל? כיצד לא חשש מהתנגדות עמו?

- כיצד לא חשש שיחשב כבוגד במצוות המלך הראשון שהזמין את בני ישראל לגור במצרים ונתן להם את ארץ

גושן? זה לא סביר שישתכן בכך (הרי בני ישראל היו אורחי הכבוד של המלך הקודם וקיבלו את מיטב הארץ).

- כיצד המלך החדש לא חשש מהתנגדות חריפה של בני ישראל שבינתיים הפכו לעם רב ועצום ותפסו את עמדות

המפתח בהנהגה ("ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אותם" - א', ז')? כיצד לא

חשש שיעשו עימו מלחמה גדולה אם ינסה להרוג בהם?

- מדוע פרעה פנה בהתחלה דווקא למיילדות להרוג כל בן זכר?

- מדוע ביקש להרוג את הבנים ולהחיות את הבנות? אם כבר רוצים פתרון סופי, למה לא ציוה להרוג את כולם?

- מדוע מינה שוטרים יהודים ונוגשים מצריים?

- כיצד המצרים, שנעזרו רבות ביוסף ובני ישראל בשנות הרעב הקשות, הפכו פתאום לרוצחים שפלים ואכזריים

שנכנסו לבתים חטפו תינוקות וזרקו אותם ליאור לאחר שרצחו את הוריהם?

- מה קרה לבני-ישראל? כיצד נתנו למציאות כזו להתרחש? הרי במהלך שהותנו במצרים הפכנו לעם רב שתפס

את עמדות המפתח? מדוע לא התנגדנו? כיצד הובלנו כצאן לטבח?

הרמב"ן (ר' משה בן נחמן) מסביר שפרעה הבין שלא יוכל לצאת ישר למלחמה גלויה נגד בני ישראל וליישם פתרון סופי, כיוון שיתכן שיחשב כבוגד במצוות המלך הראשון שהזמין את בני ישראל למצרים, וכן כנראה גם שלא יזכה לתמיכת דעת הקהל לפקודה של הרג פתאומי. בנוסף פרעה הבין שבני ישראל לא ילכו כצאן לטבח אלא יילחמו על נפשם. לכן פרעה מתכנן "הבא נתחכמה לו פן ירבה ופן יפרוץ" (א', ט'). כלומר פרעה מתכנן דרך חכמה כדי שבני ישראל לא ירגישו ברצונו להתמודד עם "בעיית היהודים". **מה בדיוק היה התחכום של פרעה? זה לא נשמע דבר כל כך מתוחכם לרצוח כל תינוק שנולד, רשעות ודאי יש כאן אך לא חכמה גדולה.** מסתבר שפרעה היה חכם מאוד ופעל בשלבים ובתחכום רב כדי להשיג את מבוקשו:

"וישימו עליו שרי מיסים" - זה לא נראה נורא. במדינות מסוימות מקובל עד היום להטיל מס על נתינים זרים. צעד זה המפלה קבוצות מיעוט באוכלוסייה לא יביא להתקוממות מצד הרוב. המס היה עקיף - בעבודה ולא בכסף. הנתינים הזרים חויבו להפריש אנשים וזמן כדי לבנות ערי מסכנות לפרעה. אולי רטנו וכעסו בסתר ליבם, אך ודאי לא חשבו שכדאי להסתכסך עם השליט בשל כך. התחכום בפקודת זו היה רב. ברגע שהתחילו בעבודות, החל תהליך ההפרדה והשחיקה במעמדם בעיני הציבור המצרי. העם המצרי החל להתרגל לעובדה שהעבדים אינם אזרחים שווים זכויות.

ר' חיים בן משה אבן עטר הידוע בכינוי "אור החיים הקדוש" (1696-1743) מסביר שהמצרים מינו את היהודים לשרי המיסים והפכו אותם למנכל"ים של העבדים ובכך עוררו וטיפחו את שנאת המצרים כלפי שרי המיסים היהודים. יציאת הפועלים כל יום לעבודות המלך שינתה את ההסתכלות עליהם. נוצר מעמד של עבדים, ומה שחשוב עוד יותר, מעמד של מפקחים על העובדים - "קאפו" בז'רגון המאה העשרים. מס העבודה היה רק כיסוי לתוכנית רחבה יותר: דיכוי של העם העברי. השפלתו ולבסוף השמדתו.

"ויצו פרעה ביום ההוא את הנוגשים בעם ואת שוטרי... ויכו שוטרי בני ישראל אשר שמו עליהם נוגשי פרעה" (ה', י"ד). פרעה רצה ללבות שנאת אחים ע"י כך שציווה על השוטרים היהודיים לרדות באחיהם כדי שישנאו אחד את השני. (בפועל השוטרים גילו גבורה יוצאת דופן, העדיפו לספוג את מכות הנוגשים המצריים ולא לרדות באחיהם כציווי פרעה). קשה היה להתלונן כיוון שלא ניתן היה להוכיח שתביעות העבודה חרגו מהנורמה והיו לעבודות

והשפלה. תמיד טענו השלטונות "נרפים אתם, נרפים". לא עבר זמן והאוירה במצרים השתנתה כליל: "ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך" - האנטישמיות התפשטה לכל רחבי מצרים והקיפה את ההמונים. האווירה הייתה בשלה לפקודה המרושעת הבאה שהגיעה קודם למיילדות העבריות: "ויאמר מלך מצרים למיילדות העבריות... אם בן הוא והמיתן אותו ואם בת היא וחיה" (א', ט"ז). **מדוע פנה פרעה קודם למיילדות?** כיוון שבדרך זו ניתן להרוג מבלי שייודע לאף אחד, אפילו לא ליולדות עצמן. גם אם יתמהו על ריבוי הנפלים, אף אחד לא יוכל להוכיח שפרעה גזר להרוג את התינוקות (תמיד ניתן יהיה לומר שקרתה תאונה...). **מדוע להחיות את הבנות?** פרעה ידע מה שווה הגזע היהודי ורצה להשביח את הגזע המצרי בעזרת בנות ישראל ולכן ציווה להחיותן. בשלב הבא: "ויצו פרעה לכל עמו לאמור: כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו" (שמות א, כ"ב). לעם המצרי לא נותרו עכבות מוסריות וגם רצח תינוקות הפך לנורמה. כך, שלב אחר שלב, בצורה מתוככמת, הצליח פרעה לדכא ולהשפיל את היהודים וכן הצליח להרחיק אותם מעמדות המפתח וליצור אוירה חברתית שאמורה הייתה לאפשר השמדה סופית.

על אף האווירה שנוצרה מבליטה הפרשה את **עוז רוחן של שתי המיילדות העבריות**: "ויאמר מלך מצרים למיילדות העיבריות... אם בן הוא והמיתן אותו... ולא עשו כאשר דיבר אליהן מלך מצרים ותחינה את הילדים" (א, ט"ז-י"ז). שתי נשים מסרבות פקודה תוך הסתכנות אישית ולא רוצחות את הנולדים. לא רק שלא המיתו, אלא "ותחינה את הילדים – שהיו מספקות להם מים ומזון" (גמרא, מסכת סוטה - דף י"א). כלומר, הייתה מצידן התנגדות פעילה. התורה מבליטה את עמידתן האמיצה ללמד אותנו שאין להיכנע לעריצות בשום תנאי. גם האיש הבודד, היחיד והחלש חייב להציב את הצדק מול האלימות ואת המוסר מול הרשע. התירוץ שהיה חביב על הנאצים בשעה שהועמדו למשפט היה: "רק מלאנו פקודות" או "מה יכולתי לעשות, הייתי אחד נגד כולם". תירוצים אלו לא מתקבלים על דעתו של המקרא. זהו המסר של סיפור המיילדות! **מנין שאבו המיילדות את אומץ הלב ואת היכולת להתמודד עם הסביבה המעוותת שהקיפה אותן?** הפסוק עצמו עונה על כך **"ותיראנה המיילדות את האלוקים ולא עשו כאשר דיבר אליהן מלך מצרים... היכולת הנפשית להתמודד מול הרשע טמונה ביראת אלוקים, שפרעה התכחש לה.**

הסברנו לפי שיטת הרמב"ן את דרכי הפעולה של פרעה וכיצד הצליח לחולל את המהפך. אולם, **מדוע היה צורך שיקום מלך חדש? מדוע היחס לבני ישראל במצרים פתאום השתנה והפך לבלתי נסבל? כיצד הובלנו כצאן לטבח? יעקב, בערוב ימיו, ניסה להעביר מסר, אותו הסברנו בשבוע שעבר, לגבי הזיקה לארץ ישראל והחיבור לאבות. מסר זה כנראה לא הופנם כראוי. גלות מצרים באה על עם ישראל כעונש על רצון בני ישראל להתבולל. בני ישראל ראו כי טוב במצרים ושכחו שבאו לגור (לשון גרות-ארעי) במצרים למשך שנות הרעב. במקום לחזור לארץ אחרי הרעב, הם נאחזו (לשון אחיזה – קביעות) במצרים ורבו ועצמו שם מאוד. ("וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גושן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד" (בראשית מ"ז, כ"ז). הם יצאו מגושן, הפרו את ברית המילה, התערבבו עם המצרים ורצו להידמות להם. היה להם נוח עם מותרות מצרים וקשה היה להוציאם משם. לפיכך היה צריך לקום מלך חדש שהזכיר לבני ישראל שהם נבדלים מהמצרים ואין מקומם ויעודם במצרים. לעיתים נדרש "ניתוח כירורגי" להזכיר לנו שאין מקומנו אלא בארץ הקודש המובטחת לנו, הלא היא ארץ ישראל.**

שבת שלום,